

REHABILITACJA NAZIZMU JAKO PRZESTĘPSTWO W KODEKSIE KARNYM FEDERACJI ROSYJSKIEJ

KATARZYNA ŁASKOWSKA *

DOI: 10.26399/iusnovum.v17.1.2023.1/k.laskowska

STRESZCZENIE

Opracowanie dotyczy przestępstwa rehabilitacji nazizmu, tj. przestępstwa zawartego w kodeksie karnym Federacji Rosyjskiej z 1996 r. Przedstawiono w nim uzasadnienie wprowadzenia go do ustawodawstwa, zakres regulacji prawnej oraz jego ocenę pod względem merytorycznym i redakcyjnym. Na potrzeby publikacji postawiono pytania badawcze – odpowiedzi na te pytania przekonały o politycznym i populistycznym charakterze regulacji, o nieprecyzyjnym kazuistycznym jego ujęciu, przynoszącym niewiele korzyści dla polityki karnej państwa.

Słowa kluczowe: nazizm, rehabilitacja nazizmu, kodeks karny Federacji Rosyjskiej

REHABILITATION OF NAZISM AS A CRIME IN THE CRIMINAL CODE OF THE RUSSIAN FEDERATION

ABSTRACT

The paper discusses the crime of rehabilitation of Nazism included in the 1996 Criminal Code of the Russian Federation. It presents the rationale for its introduction into the legislation, the scope of the legal regulation, and its evaluation in terms of content and drafting. For the purpose of the publication, research questions were posed, the answers to which demonstrated the political and populist nature of the regulation and its imprecise casuistic approach, which brings few benefits to Russia's criminal policy.

Keywords: Nazism, rehabilitation of Nazism, Criminal Code of the Russian Federation

---

* prof. dr hab., Kierownik Katedry Prawa Karnego i Kryminologii, Wydział Prawa, Uniwersytet w Białymstoku (Polska), e-mail: k.laskowska@uwb.edu.pl, ORCID: 0000-0001-6767-3929

WPROWADZENIE

Do przygotowania niniejszego opracowania skłoniła napaść wojsk rosyjskich na Ukrainę w dniu 24 lutego 2022 r. Według prezydenta Federacji Rosyjskiej W.W. Putina oficjalnym celem inwazji była potrzeba denazyfikacji Ukrainy, która w rzeczywistości doprowadziła do zabijania mieszkańców tego kraju, niezależnie od poglądów politycznych¹. Walka rosyjskich żołnierzy z „ukraińskimi nazistami” na wiele miesięcy stała się dominującym hasłem wojny. Przed jej wybuchem wielu Polaków nie znało zakresu pojęcia nazizmu wykorzystywanego przez propagandę rosyjską. Z pewnością nie wiedziało też, że rosyjski kodeks karny od kilku lat kryminalizuje przestępstwo rehabilitacji nazizmu.

Celem niniejszego opracowania jest omówienie karnoprawnej regulacji przestępstwa rehabilitacji nazizmu w świetle kodeksu karnego Federacji Rosyjskiej z 1996 r.² (k.k. FR). Przedmiotem analiz będzie ten akt prawny oraz literatura prawnicza dotycząca tytułowego czynu.

Na potrzeby prowadzonych analiz postawiono następujące pytania badawcze:

1. W jaki sposób uzasadniono wprowadzenie przestępstwa rehabilitacji nazizmu do kodeksu karnego Federacji Rosyjskiej z 1996 r.?
2. Jaki jest zakres regulacji prawnej przestępstwa rehabilitacji nazizmu?
3. W jaki sposób należy ocenić kryminalizację rehabilitacji nazizmu?

UZASADNIENIE KRYMINALIZACJI REHABILITACJI NAZIZMU

Pierwsza próba uchwalenia w Rosji przepisu ustanawiającego odpowiedzialność za zamach na pamięć historyczną dotyczącą wydarzeń podczas II wojny światowej została podjęta w 2009 r. Projekt zgłosiła partia Jedna Rosja. Ze względu na wiele kontrowersji, które wywołał zarówno w Rosji, jak i za granicą, nie stał się obowiązującym prawem. Jednym powodów było użyte w nim sformułowanie „przeinaczenie wyroku Trybunału Norymberskiego”, które miało stanowić znamię jednego z czynów. Uznano je za niejasne z prawnego punktu widzenia, nieposiadające bowiem wskazania sposobu zniekształcenia wyroku wydanego przez ten trybunał. W 2010 r. projekt ponownie został wniesiony do Dumy, również bez sukcesu. Następnie przedstawiano jeszcze dwa projekty antynazistowskich przepisów, które nie zostały uchwalone³.

Przestępstwo rehabilitacji nazizmu (art. 354.1) zostało wprowadzone do rosyjskiego kodeksu karnego ustawą z dnia 5 maja 2014 r. „O zmianie niektórych aktów

---

¹ A. Mirski, *Rosja spuściła neonazistów ze smyczy. Tak Putin „denazyfikuje” Ukrainę*, <https://wiadomosci.onet.pl/swiat/tak-rosjanie-denazyfikuja-ukraine-zabijaja-wszystkich/hznvr8t> (dostęp: 13.09.2022).

² Ugolovnyy kodeks Rossiyskoy Federatsii ot 13.06.1996 g. N 63-FZ, http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/ (dostęp: 6.09.2022), cyt. dalej jako k.k. FR.

³ A.S. Gad'yan, *Reabilitatsiya natsizma: nuzhna li novaya ugolovno-pravovaya norma?, w: O nekotorykh voprosakh i problemakh sovremennoy yurisprudentsii. Sbornik nauchnykh trudov po itogam mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii*, № 2, Chelyabinsk 2015, s. 43.

ustawodawczych Federacji Rosyjskiej"⁴. Przepis wszedł w życie 16 maja 2014 r. Należy zauważyć, że termin przyjęcia go w maju nie był przypadkowy. Szybkie procedowanie w tym miesiącu związane było z tradycyjnym w Rosji uchwalaniem prawa dotyczącego II wojny światowej w okolicach 9 maja, tj. Dnia Zwycięstwa⁵.

Jako uzasadnienie projektu art. 354.1 k.k. FR, autorzy wskazywali, przede wszystkim, sytuację w Ukrainie. Według nich „polityka ideologizacji, rewizji historii” w tym kraju doprowadziła do tego, że „faszyzm rozwija się w pełni i kojarzy się już nie tylko z propagandą, ale z popełnianiem zbrodni, z próbami zamachu stanu, niszczeniem godności ludzkiej i zabójstw”⁶. Zdaniem projektodawców więc asumptem było „odradzanie się idei nazizmu w Ukrainie”⁷.

Jednym z powodów wprowadzenia przepisu było też istotne w Rosji znaczenie pamięci historycznej⁸. Trzeba w tym miejscu zaznaczyć, że art. 44 ust. 3 Konstytucji Federacji Rosyjskiej z 1993 r.⁹ przewiduje obowiązek dbałości o zachowanie dziedzictwa historycznego i kulturowego oraz ochrony zabytków historii i kultury. Wynika z niego potrzeba ochrony pamięci historycznej, w tym o charakterze karnoprawnym¹⁰. Owa pamięć stanowi w Rosji swoistą świętość, „nić łączącą ze sobą różne pokolenia”, spoiwo wartości rosyjskiego społeczeństwa. Podważanie jej lub naruszanie wzbudza jego sprzeciw¹¹. Ma ono poczucie obowiązku przekazywania z pokolenia na pokolenie informacji o bohaterstwie Rosjan. Wykorzystuje do tego patriotyczne wychowanie i propagandę.

Kolejny powód uzasadniania kryminalizacji rehabilitacji nazizmu stanowiła intensyfikacja działań grup pronazistowskich w Rosji¹², kształtowanie się i odradzanie nacjonalistycznych „obarczających ZSRR i jego następczynię Rosję winą za wybuch II wojny światowej”. Działają one systemowo, zagrażając rosyjskiej państwowości¹³. Podkreśla się, że spośród 78 organizacji ekstremistycznych, których działalność jest zakazana w tym kraju, około 20 popiera ideologię nazistowską, w szczególności: Prawy Sektor, Narodowosocjalistyczna Partia Robotnicza Rosji i Rosyjski Związek Narodowy¹⁴.

---

⁴ Federal'nyy zakon „O vnesenii izmeneniy v otdel'nyye zakonodatel'nyye akty Rossiyskoy Federatsii” ot 05.05.2014 g. N 128-FZ, http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_162575/ (dostęp: 13.09.2022).

⁵ M.A. Maksimova, D.M. Nazmutdinova, *Reabilitatsiya natsizma: prichiny problem prakticheskogo primeneniya stat'i 354.1 uk RF*, w: *Nedelya nauki SPBPU. Materialy nauchnoy konferentsii s mezhdunarodnym uchastiyem*, Sankt-Peterburg 2018, s. 443.

⁶ V.G. Melanich, *Ugolovnaya otvetstvennost' za reabilitatsiyu natsizma*, w: *Transformatsiya prava i pravookhranitel'noy deyatel'nosti v usloviyakh razvitiya tsifrovyykh tekhnologiy v Rossii, stranakh SNG i Yevropeyskogo Soyuza: problemy zakonodatel'stva i sotsial'noy effektivnosti*, Saratov 2019, s. 199.

⁷ M.A. Maksimova, D.M. Nazmutdinova, *Reabilitatsiya...*, op. cit., s. 443.

⁸ I.S. Makeyeva, *Sotsial'naya obuslovlennost' vvedeniya ugolovnoy otvetstvennosti za reabilitatsiyu natsizma v Rossii*, „Vestnik Ural'skogo yuridicheskogo instituta MVD Rossii” 2021, № 1, s. 146.

⁹ Konstitutsiya Rossiyskoy Federatsii ot 12.12.1993 g. (ze zm.), http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_28399 (dostęp: 20.09.2022).

¹⁰ A.S. Gad'yan, *Reabilitatsiya...*, op. cit., s. 44.

¹¹ I.S. Makeyeva, *Sotsial'naya...*, op. cit., s. 146–147.

¹² Ibidem, s. 147.

¹³ L.Ye. Popova, *Ugolovno-pravovaya bor'ba s popytkami reabilitatsii natsizma*, „Vestnik nauchnykh konferentsiy” 2016, № 5–2, s. 91.

¹⁴ I.S. Makeyeva, *Sotsial'naya...*, op. cit., s. 147.

Problem zagrożenia w postaci odradzania się nazizmu i faszyzmu jest stale dostrzegany, co zostało wskazane w punkcie 11 Strategii przeciwdziałania ekstremizmowi w Federacji Rosyjskiej do 2025 r.¹⁵ Niejednokrotnie w Rosji podkreślano, że nazizm i faszyzm są wykorzystywane do „politycznych spekulacji”, dlatego nie wolno dopuścić do odrodzenia i aktywności tych szkodliwych ideologii. W 2016 r. wskazywano w tym względzie na wydarzenia w Ukrainie i innych państwach Europy¹⁶.

Wyraz potrzeby wprowadzenia przepisu stanowiły też napięcia polityczne na świecie dotyczące rewizji skutków II wojny światowej, a zwłaszcza postanowień procesów norymberskich¹⁷. Rosjanie sądzą, że państwa Europy Zachodniej dążą do przedstawienia ich kraju jako imperium zła, z tradycjami tyranii i niewolnictwa, co ma uzasadniać izolację Rosji¹⁸. Uważają, że wiele krajów chce dziś „przypisać sobie zasługi w zwycięstwie nad faszystowskimi Niemcami”¹⁹. Podkreślają, że zachodni partnerzy Rosji „uderzają w historyczną pamięć o II wojnie światowej, która dla radzieckiego narodu była Wielką Wojną Ojczyźnianą”²⁰. Według W.N. Dodonowa rehabilitacja nazizmu stanowi „zamach na sprawiedliwość historyczną” i „znieskształcenie historycznych wydarzeń”²¹.

Jednakże, także współcześnie, w dobie intensywnych badań naukowych, trudno jest nadal ustalić, które informacje o działaniach ZSRR w czasie II wojny światowej są prawdziwe. O niektórych operacjach wojskowych wciąż brak pełnej i rzetelnej wiedzy historycznej. Należy zgodzić się, że obecnie „powinniśmy mówić o działalności ZSRR oficjalnie zapisanej w wyroku Trybunału Norymberskiego”²².

Rosjanie wskazują, że celu rehabilitacji nazizmu sprawcy: wykorzystują środki masowego przekazu, w tym portale społecznościowe, na których wymyślają historyczne mity zniekształcające prawdę historyczną; celowo usuwają sporne fakty historyczne i popełniają błędy w ich interpretacji, wyprowadzając na tej podstawie fałszywe wnioski; wprowadzają nową nomenklaturę pozwalającą na własną interpretację wydarzeń historycznych oraz dokonują nieuzasadnionych manipulacji wydarzeniami i postaciami historycznymi²³. Dlatego Rosjanie przeciwstawiają się „narastającej

---

¹⁵ Ukaz Prezidenta RF ot 29 maja 2020 g. № 344 „Ob utverzhdenii Strategii protivodeystviya ekstremizmu v Rossiyskoy Federatsii do 2025 goda”, <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/74094369/> (dostęp: 20.09.2022).

¹⁶ L.Ye. Popova, *Ugolovno-pravovaya...*, op. cit., s. 91.

¹⁷ I.I.S. Makeyeva, *Sotsial'naya...*, op. cit., s. 147.

¹⁸ Ye.V. Gribanov, I.V. Yablonskiy, *Ugolovnaya otvetstvennost' za reabilitatsiyu natsizma: istoriko-pravovyye osnovaniya i kharakteristika*, „Obshchestvo i pravo” 2017, № 1, s. 145.

¹⁹ I.A. Sementsova, A.I. Fomenko, *Okhrana nashey pobedy v Velikoy Otechestvennoy Voyne ugolovno-pravovymi sredstvami (o sovershenstvovanii st. 354.1 uk RF)*, „Nauka i obrazovaniye: khozyaystvo i ekonomika; predprinimatel'stvo; pravo i upravleniye” 2020, № 6, s. 102.

²⁰ S.K. Redkov, F.F. Busheva, *Yuridicheskiy analiz st. 354.1 uk RF „Reabilitatsiya natsizma”*, „Na puti k grazhdanskomu obshchestvu” 2020, № 1, s. 25.

²¹ I.V. Pikin, *K voprosu ob ugolovnoy otvetstvennosti za reabilitatsiyu natsizma*, „Nauchnyy vestnik Kryma” 2022, № 4, s. 2.

²² V.V. Rovneyko, *Problemy ugolovno-pravovoy otsenki reabilitatsii natsizma kak prestupleniya mezhdunarodnogo kharaktera*, „Vestnik udmurtskogo universiteta. Seriya: Ekonomika i pravo” 2021, № 31, s. 885.

²³ G.K. Oganov, V.S. Borovikov, *Istoricheskaya obuslovlennost' ustanovleniya ugolovno-pravovogo zapreta reabilitatsii natsizma*, w: *Sbornik izbrannykh statey po materialam nauchnykh konferentsiy GNII „NATSTRAZVITIYE”*, Sankt-Peterburg 2019, s. 522.

kampanii na rzecz pisania na nowo historii II wojny światowej” oraz według propagandy – „cynicznym wysiłkiem elit politycznych wielu państw Europy Zachodniej i Wschodniej, mającym na celu zniszczenie pamięci historycznej”²⁴, a także działaniom przywracającym dobre imię zbrodniarzom nazistowskim i ich współnikom²⁵. W opinii Rosjan zatem przepis był reakcją wobec „heroizacji” nazizmu, nazistowskich przestępców, kłamstw na temat historii II wojny światowej, informacji o zwycięzcach tej wojny, sposobie przeciwdziałania aktywności takich ruchów w Rosji”²⁶. Miał służyć ochronie „rosyjskiego kodu kulturowego”²⁷ i „zapobieganiu fałszowania faktów historycznych”. Jako przykład zakłamywania historii Rosjanie wskazują wystąpienie prof. D.M. Feldmana w telewizji (TW Centrum) na temat rozstrzelania w Katyniu tysięcy polskich żołnierzy. Spowodowało ono zawiadomienie do organów ścigania w Moskwie o popełnieniu przez niego przestępstwa rehabilitacji nazizmu²⁸.

W celu uzasadnienia kryminalizacji rehabilitacji nazizmu Rosja podejmowała też działania na arenie międzynarodowej. Z jej inicjatywy w dniu 21 listopada 2014 r. Komitet Zgromadzenia Ogólnego ONZ przyjął rezolucję mającą na celu zwalczanie gloryfikacji nazizmu, neonazizmu i innych zachowań przyczyniających się do eskalacji współczesnych form rasizmu, dyskryminacji rasowej, ksenofobii i związanej z nią nietolerancji²⁹. Kilka lat po wejściu art. 354.1 k.k. RF, tj. 18 grudnia 2019 r., na 74. sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ ponownie z inicjatywy tego kraju podjęto uchwałę o zwalczaniu gloryfikacji nazizmu. Dokument poparły 133 państwa uczestniczące, co zdaniem Rosjan wskazuje, że problem ten ma charakter międzynarodowy³⁰.

WYJAŚNIENIE NAZWY PRZESTĘPSTWA REHABILITACJI NAZIZMU

Wyjaśnienia należy rozpocząć od ustalenia zakresu pojęcia nazizm. Według rosyjskich autorów nazizm to: „ideologia polityki i praktyki Narodowosocjalistycznej Niemieckiej Partii Niemiec w latach 1919–1945”³¹; „ideologia i praktyka reżimu nazistowskiego w Niemczech w latach 1933–1945”³²; niemiecki faszyzm³³; „jedna z nazw niemieckiego faszyzmu”; „jeden z rodzajów faszyzmu”³⁴, przy czym „najbardziej radykalny (skrajny)”³⁵.

²⁴ I.S. Makeyeva, *Sotsial'naya...*, op. cit., s. 145.

²⁵ M.G. Levandovskaya, *Ugolovnaya otvetstvennost' za reabilitatsiyu natsizma (po st. 354.1 UK RF)*, „Voprosy rossiyskogo i mezhdunarodnogo prava” 2018, T. 8, № 7A, s. 142.

²⁶ L.Ye. Popova, *Ugolovno-pravovaya...*, op. cit., s. 91.

²⁷ S.K. Redkov, F.F. Busheva, *Yuridicheskiy...*, op. cit., s. 25.

²⁸ A.S. Gad'yan, *Reabilitatsiya...*, op. cit., s. 43 i 45.

²⁹ A.V. Andreyeva, *Sotsial'naya obuslovennost' ustanovleniya ugovnoy otvetstvennosti za reabilitatsiyu natsizma v RF*, „Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii” 2015, № 8, s. 112.

³⁰ I.S. Makeyeva, *Sotsial'naya...*, op. cit., s. 144.

³¹ M.G. Levandovskaya, *Reabilitatsiya...*, op. cit.

³² *Bol'shoy slovar' inostrannykh slov*, https://gufo.me/dict/foreign_words/%D0%BD%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B7%D0%BC (dostęp: 13.09.2022).

³³ *Natsizm*, <https://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=16218> (dostęp: 13.09.2022).

³⁴ A.V. Maraeva, *Voprosy tolkovaniya termina „Reabilitatsiya natsizma” primenitel'no k st. 354.1 UK RF*, „Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii” 2019, № 5, s. 154.

³⁵ A.Yu. Ivanov, *Ponimaniye termina „natsizm” primenitel'no k stat'ye 354.1 Ugolovnogo kodeksa Rossiyskoy Federatsii*, „Voprosy rossiyskoy yustitsii” 2020, № 9, s. 75.

Z wyżej przywołanych i innych analizowanych przez autorkę niniejszej publikacji definicji nazizmu wynika, że wszyscy badacze uważają go za przejaw faszyzmu. Wielu autorów stawia znak równości między faszyzmem a nazizmem³⁶. Czym więc jest faszyzm? Za *Słownikiem języka rosyjskiego* S.I. Ożegowa przyjmuje się, że jest to „ideologia wojującego rasizmu, antysemityzmu i szowinizmu, oparte na niej prądy polityczne, a także otwarta dyktatura terrorystyczna jednej dominującej partii, stworzonego przez nią represyjnego reżimu, mającego na celu stłumienie postępowych ruchów społecznych, zniszczenie demokracji i rozpętanie wojny”³⁷. Natomiast zgodnie z definicją zawartą w dekreście Prezydenta Federacji Rosyjskiej z 1995 r. „W sprawie środków zapewniających skoordynowane działania władz państwowych w walce z przejawami faszyzmu i innymi formami ekstremizmu politycznego w Federacji Rosyjskiej”³⁸

faszyzm to ideologia i praktyka, która afirmuje wyższość i wyłączność określonego narodu lub rasy i ma na celu podżeganie do nietolerancji narodowej, usprawiedliwienie dyskryminacji przedstawicieli innych narodów, negowanie demokracji, ustanowienie kultu przywódcy, używając przemocy i terroru do tłumienia przeciwników politycznych i wszelkich form sprzeciwu, aby uzasadnić wojnę jako środek rozwiązywania problemów międzypaństwowych³⁹.

Przywołane definicje potwierdzają pojmowanie nazizmu jako przejawu faszyzmu. Trzeba też zgodzić się z twierdzeniem, że zarówno dawniej, jak i współcześnie terminy „nazizm” i „faszyzm” traktuje się w Rosji jak synonimy⁴⁰. Niektórzy uważają nazizm za „formę organizacji społecznej, która łączy idee socjalizmu ze skrajnym nacjonalizmem i rasizmem”⁴¹. Twierdzą wręcz, że nazizm zawiera w sobie „elementy socjalizmu, nacjonalizmu, rasizmu, antysemityzmu i totalitaryzmu”⁴². Inni zastanawiają się nad związkami nazizmu z ekstremizmem i terroryzmem. O ile dostrzegają związki z ekstremizmem, o tyle nie widzą z terroryzmem⁴³.

Kontynuując rozważania, należy stwierdzić, że według rosyjskich badaczy „wiąże się ono z twierdzeniem o wyższości grupy rasowej, narodowej lub etnicznej, a także koniecznością całkowitego lub częściowego zniszczenia grup «niższych» jako warunku przetrwania i pomyślności «wyższej» nacji (narodowości), której towarzyszy agresja militarna i ludobójstwo”⁴⁴. Istotnymi cechami nazizmu są: „wyjątkowy charakter i wyższość jednej rasy (narodowości) nad innymi”, co wywołuje potrzebę

³⁶ Ibidem, s. 74.

³⁷ *Fashizm*, <https://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=33745> (dostęp: 13.09.2022).

³⁸ Ukaz Prezidenta RF ot 23 marta 1995 g. № 310 „O merakh po obespecheniyu soglasovannykh deystviy organov gosudarstvennoy vlasti v bor'be s proyavleniyami fashizma i inykh form politicheskogo ekstremizma v Rossiyskoy Federatsii”, Sobraniye zakonodatel'stva RF 1995, № 13, St. 1127.

³⁹ A.Yu. Ivanov, *Ponimaniye...*, op. cit., s. 74.

⁴⁰ Ibidem, s. 73.

⁴¹ A.V. Andreyeva, *Sotsial'naya...*, op. cit., s. 112.

⁴² A.Yu. Ivanov, *Ponimaniye...*, op. cit., s. 74.

⁴³ V.V. Ignatenko, *Nekotoryye problemy zakonodatel'noy reglamentatsii reabilitatsii natsizma*, w: *Aktual'nyye problemy rossiyskoy pravovoy politiki. Sbornik dokladov XVII nauchno-prakticheskoy konferentsii prepodavateley, studentov, aspirantov i molodykh uchenykh*, Taganrog 2016, s. 145.

⁴⁴ A.V. Maraeva, *Voprosy...*, op. cit., s. 154.

stłumienia niższych ras (narodowości) jako warunku przetrwania i pomyślności „wyższych”. Odbywa się to poprzez realizację celu ludobójczego, wyrażającego się w dążeniu do całkowitego lub częściowego zniszczenia „innej” grupy ludzi (na tle rasowym, narodowościowym lub etnicznym). Może on obejmować zniszczenie jak największej liczby członków określonej grupy lub zniszczenie wybranych przedstawicieli elity politycznej, religijnej czy intelektualnej. Realizacja tego celu nazizmu powoduje przekształcenie ideologii w zbrodnię przeciwko ludzkości lub przeciwko pokojowi i bezpieczeństwu ludzkości⁴⁵. Podstawę nazizmu stanowią więc idee wyższości jednego narodu nad drugim i prowadzenia wojny agresywnej⁴⁶.

Z kolei przedstawiciele filozofii, politologii, polityki, socjologii określają nazizm jako „ideologię”, „reżim polityczny”, „praktykę realizowania ściśle określonej polityki państwowej lub *quasi*-państwowej”, a także „różne przejawy aktywności podmiotów indywidualnych i zbiorowych”. Rozumieją ją zarówno jako „pewna ideologię, jak i wszelkie działania na rzecz jej realizacji”⁴⁷.

Jak wynika z tych rozważań, pojęcie nazizmu może być traktowane wąsko i szeroko⁴⁸. Jednakże w rosyjskim prawie nazizm nie został jasno określony, zdefiniowany⁴⁹.

Należy też wyjaśnić pojęcie rehabilitacji omawianego zjawiska. Za *Słownikiem języka rosyjskiego* S.I. Ożegowa, rehabilitowanie oznacza „przywrócenie dawnej reputacji, dawnych praw”⁵⁰. Z kolei w art. 5 ust. 34 kodeksu postępowania karnego Federacji Rosyjskiej z 2001 r.⁵¹ zapisano, że rehabilitacja to „procedura przywrócenia praw i wolności osoby, która została bezprawnie lub bezpodstawnie ścigana oraz zadośćuczynienie za doznaną krzywdę”. W ustawodawstwie rosyjskim termin ten oznacza działania przywracające prawo⁵². Znaczenie rehabilitacji przyjęte w nazwie przestępstwa z art. 354.1 k.k. jest zatem inne niż prawne⁵³. W myśl przepisu rehabilitacja stanowi „społecznie niebezpieczne zachowanie podmiotu przestępstwa”⁵⁴. Oznacza czyn bezprawny, posiada więc negatywną konotację⁵⁵. Ponadto trzeba pamiętać, że pojęcie rehabilitacja odnosi się do konkretnej osoby, a nie ideologii⁵⁶.

⁴⁵ A.Yu. Ivanov, *Ponimaniye...*, op. cit., s. 74–75.

⁴⁶ V.V. Ignatenko, *Nekotoryye...*, op. cit., s. 144.

⁴⁷ A.Yu. Ivanov, *Ponimaniye...*, op. cit., s. 73.

⁴⁸ I.A. Sementsova, A.I. Fomenko, *Okhrana...*, op. cit., s. 102.

⁴⁹ M.A. Yefimov, *K voprosu ob opredelenii ponyatiya „reabilitatsiya natsizma” v ugovnom kodekse Rossiyskoy Federatsii*, w: *Vestnik nauchnykh trudov yuridicheskogo fakul'teta „Yurist”, Kazan'* 2015, s. 3, https://elibrary.ru/download/elibrary_25257107_36033151.pdf (dostęp: 20.09.2022).

⁵⁰ *Reabilitirovat'*, <https://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=26757> (dostęp: 20.09.2022).

⁵¹ *Ugolovno-protsessual'nyy kodeks Rossiyskoy Federatsii ot 18.12.2001 g. N 174-FZ* (red. ot 07.10.2022), http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481/ (dostęp: 20.09.2022).

⁵² V.G. Melanich, *Aktual'nyye voprosy reabilitatsii natsizma (st. 354.1 uk RF)*, w: *Pravo i pravookhranitel'naya deyatel'nost' v Rossii, stranakh SNG i Yevropeyskogo soyuza: zakonodatel'stvo i sotsial'naya effektivnost'. Materialy V Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii prepodavateley, prakticheskikh sotrudnikov, studentov, magistrantov, aspirantov, soiskateley*, Saratov 2018, s. 216.

⁵³ V.V. Ignatenko, *Nekotoryye...*, op. cit., s. 144.

⁵⁴ V.G. Melanich, *Aktual'nyye...*, op. cit., s. 216.

⁵⁵ I.A. Sementsova, A.I. Fomenko, *Okhrana...*, op. cit., s. 102.

⁵⁶ Yu.S. Pesterova, P.V. Poshelov, *K voprosu o yuridicheskikh defektakh stat'i 354.1 ugovnogo kodeksa Rossiyskoy Federatsii, „Sibirskoye yuridicheskoye obozreniye”* 2017, T. 14, № 3, s. 47–48.

Przeprowadzona analiza prowadzi do przekonania, że nazwa przestępstwa (rehabilitacja nazizmu) jest nieprawidłowa, nietrafiona⁵⁷, nieudana⁵⁸. Niektórzy proponują jej zmianę na: Publiczne uzasadnianie nazizmu⁵⁹.

ZAKRES REGULACJI PRZESTĘPSTWA REHABILITACJI NAZIZMU

Przestępstwo rehabilitacji nazizmu zostało zamieszczone w art. 354.1 k.k. FR w dziale XII pt. „Przestępstwa przeciwko pokojowi i bezpieczeństwu ludzkości”, w rozdziale 34 pod tym samym tytułem.

Na podstawie art. 354.1 ust. 1 k.k. FR karalne jest

zaprzeczanie faktom ustalonym wyrokiem Międzynarodowego Trybunału Wojskowego⁶⁰ dla osądzenia i ukarania głównych zbrodniarzy wojennych europejskich państw osi, pochwalanie zbrodni stwierdzonych tym wyrokiem, a także świadome rozpowszechnianie nieprawdziwych informacji o działaniach ZSRR w czasie II wojny światowej, o weteranach Wielkiej Wojny Ojczyźnianej, popełnione publicznie.

Przestępstwo zagrożone jest karą grzywny w wysokości do 3 milionów rubli lub w wysokości wynagrodzenia lub innego dochodu skazanego na okres do trzech lat lub pracy przymusowej na czas do trzech lat, z pozbawieniem prawa zajmowania określonych stanowisk lub prowadzenia określonej działalności na okres do trzech lat lub karą pozbawienia wolności na ten sam okres z pozbawieniem prawa zajmowania określonych stanowisk lub prowadzenia określonej działalności przez okres do trzech lat.

Przedmiot przestępstwa w art. 354.1 ust. 1 k.k. FR stanowi pokój i pokojowe funkcjonowanie państw⁶¹. Inni uważają, że jest nim historyczna pamięć narodu (J.W. Czerwonnych), pokój międzynarodowy (E.J. Badalianc), bezpieczeństwo ludzkości (A.J. Iwanow)⁶². Niektórzy zwracają uwagę, że skoro nazizm „deformuje historyczne oceny, zagraża pokojowemu funkcjonowaniu państw”, to przedmiotem ochrony powinien być pokój i bezpieczeństwo ludzkości⁶³.

Pierwsze znamię strony przedmiotowej przestępstwa polega na zaprzeczeniu faktom ustalonym wyrokiem Międzynarodowego Trybunału Wojskowego (MTW)

⁵⁷ V.G. Melanich, *Aktual'nyye...*, op. cit., s. 216.

⁵⁸ V.V. Ignatenko, *Nekotoryye...*, op. cit., s. 144.

⁵⁹ A.V. Chernyavskiy, *Ponyatiye reabilitatsii natsizma v ugovolnom zakonodatel'stve Rossii*, „Nauchnyy elektronnyy zhurnal Meridian” 2021, № 3, s. 4; I.A. Sementsova, A.I. Fomenko, *Okhrana...*, op. cit., s. 103; A.V. Maraeva, *Voprosy...*, op. cit., s. 155; N.A. Yegorova, *Reabilitatsiya natsizma: ugovolno-pravovoy analiz*, „Kriminologicheskyy zhurnal Baykal'skogo gosudarstvennogo universiteta ekonomiki i prava” 2015, T. 9, № 3, s. 501.

⁶⁰ Międzynarodowy Trybunał Wojskowy w Norymberdze (zw. Trybunałem Norymberskim) utworzony został w 1945 r. z inicjatywy Francji, USA, Wielkiej Brytanii i ZSRR. Jego celem było osądzenie niemieckich zbrodniarzy wojennych z okresu II wojny światowej za zbrodnie wojenne, przeciwko pokojowi i ludzkości.

⁶¹ V.K. Duyunov, *Glava 46. Prestupleniya protiv mira i bezopasnosti chelovechestva*, w: V.K. Duyunov (red.), *Ugovolnoye pravo Rossii. Chasti obshchaya i osobennaya*, Moskva 2017, s. 736.

⁶² I.V. Pikin, *K voprosu...*, op. cit., s. 3.

⁶³ V.V. Ignatenko, *Nekotoryye...*, op. cit., s. 144.

dla osądzenia i ukarania głównych zbrodniarzy wojennych krajów Osi Europejskiej oraz pochwalaniu zbrodni stwierdzonych tym wyrokiem, popełnione publicznie. W ogólnym znaczeniu poprzez zaprzeczanie należy rozumieć „zaprzeczanie istnieniu czegoś”, „przeciwstawianie się czemuś”. Można to wyrazić tylko w formie werbalnej podczas wystąpień publicznych, publikacji materiałów w mediach, publikacji książki. W kontekście omawianego przepisu zaprzeczenie faktom ustalonym wyrokiem MTW może obejmować zaprzeczenie, podważenie zarówno legalności, jak i ważności oraz rzetelności tego wyroku. Uściślając, w analizowanym artykule karalne jest tylko zaprzeczanie faktom stwierdzonym w wyroku, a nie kompetencjom MTW, prawidłowości oceny prawnej zarzucanych czynów i dowodów przestępstw, rzetelności orzeczonych kar. Trzeba też podkreślić, że chodzi o zaprzeczanie znanym faktom historycznym, niepopartym badaniami, a także o celowe rozpowszechnianie fałszywych informacji. „Zaprzeczanie popełnieniu którejkolwiek z nazistowskich zbrodni stwierdzonych wyrokiem MTW oznacza w istocie usprawiedliwienie takiej zbrodni”⁶⁴.

Artykuł 354.1 ust. 1 k.k. FR ma charakter blankietowy. Zawiera fragment wyroku MTW w sprawie sądenia i karania głównych zbrodniarzy wojennych krajów Osi Europejskiej w procesach norymberskich, a także jego statut, który określa zbrodnie podlegające jego jurysdykcji⁶⁵. Stanowią je następujące grupy czynów: a) zbrodnie przeciwko pokojowi (np. planowanie, przygotowywanie, inicjowanie lub prowadzenie wojny napastniczej lub wojny z naruszeniem traktatów); b) zbrodnie wojenne (np. naruszenie praw lub zwyczajów wojennych: zabójstwa, tortury, rabunek własności publicznej lub prywatnej; bezcelowe niszczenie miast lub wsi); c) zbrodnie przeciwko ludzkości (np. morderstwo, eksterminacja, zniewolenie, wygnanie i inne okrucieństwa wobec ludności cywilnej)⁶⁶.

W tym miejscu należy przypomnieć, że państwa Osi Europejskiej stanowiły blok nazistowskich państw, który powstał 27 września 1940 r., po podpisaniu przez Niemcy, Włochy i Japonię trójstronnego paktu (oś Rzym–Berlin–Tokio) o rozgraniczeniu stref wpływów i wojskowej pomocy wzajemnej⁶⁷. Jako że europejskie państwa w tej osi stanowią tylko Włochy i Niemcy, więc przepis dotyczy tylko ich. Niektórzy prawnicy rosyjscy zadają pytanie: dlaczego nie są wymienieni w przepisie „sojusznicy satelity i pomocnicy bułgarscy, węgierscy, słowaccy, jugosłowiańscy, ukraińscy, białoruscy, estońscy, łotewscy i litewscy”⁶⁸.

Kolejne znamię przestępstwa z art. 354.1 ust. 1 k.k. FR obejmuje pochwalanie zbrodni stwierdzonych wyrokiem MTW. W języku potocznym oznacza to uznanie za „dobre, prawidłowe, dopuszczalne”, „usprawiedliwione”, „dozwolone”⁶⁹.

⁶⁴ N.A. Yegorova, *Reabilitatsiya...*, op. cit., s. 497.

⁶⁵ A.G. Meretukov, *Ugolovno-pravovyye aspekty protivodeystviya reabilitatsii natsizma*, w: *Ugolovnaya politika i kul'tura protivodeystviya prestupnosti. Materialy Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii*, Krasnodarskiy universitet MVD Rossii, Krasnodar 2016, s. 236.

⁶⁶ Porozumienie międzynarodowe w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej, podpisane w Londynie dnia 8 sierpnia 1945 r. (Dz.U. z 1947 r., nr 63, poz. 367).

⁶⁷ V.K. Duyunov, *Glava 46...*, op. cit., s. 736.

⁶⁸ S.K. Redkov, F.F. Busheva, *Yuridicheskiy...*, op. cit., s. 25.

⁶⁹ N.A. Yegorova, *Reabilitatsiya...*, op. cit., s. 497.

W kontekście analizowanego czynu polega na aprobowaniu, tj. uzasadnianiu „reputacji” zbrodni, umniejszaniu jej wagi i skali oraz okrucieństwa, wskazywaniu na bezprawność i nierzetelność ścigania karnego przestępstw ustalonych wyrokiem MTW⁷⁰.

Publiczny charakter obu ukazanych zachowań oznacza dostępny dla nieokreślonego kręgu osób (wystąpienia na mityngu lub wykładzie, rozklejanie plakatów)⁷¹, popełnienie przestępstwa w sposób jawny, widoczny, w formie ustnej lub pisemnej, z wykorzystaniem różnych środków technicznych (np. mikrofon). Nie chodzi tu o środki masowej informacji⁷².

Następne znamię analizowanego przestępstwa stanowi świadome rozpowszechnianie nieprawdziwych informacji o działaniach ZSRR w czasie II wojny światowej, o weteranach Wielkiej Wojny Ojczyźnianej, popełnione publicznie. Polega ono na publicznym przekazywaniu innym osobom informacji o faktach, które są oczywiście nieprawdziwe⁷³; chodzi o informacje niegodne z prawdą, o czym rozpowszechniający wie⁷⁴. Nieprawdziwe informacje nie obejmują obrazów, literatury i filmów. Nie mogą być nimi informacje niebędące jednoznacznie pozytywne lub negatywne⁷⁵. Karalne nie jest rozpowszechnianie negatywnych ocen, bowiem osądów czysto wartościujących nie można kryminalizować, np. twierdzenia, że działalność stalinowskiego ZSRR w czasie II wojny światowej była tak samo negatywna, jak Niemiec⁷⁶. Dotyczy to też nowych wyników badań historycznych. Ich pojawienia się nie należy traktować jako naruszenia czy zaprzeczenia wyrokowi MTW⁷⁷. Karalne jest więc wyłącznie publiczne rozpowszechnianie nieprawdziwych informacji⁷⁸.

Podmiotem przestępstwa jest osoba fizyczna, która ukończyła 16 lat. Strona podmiotowa obejmuje winę umyślną, w zamiarze bezpośrednim. Przeszłość ma charakter formalny.

Na podstawie art. 354.1 ust. 2 k.k. FR karalne jest popełnienie wyżej wymienionych czynów: „a) przez osobę wykorzystującą swoje stanowisko służbowe; b) przez grupę osób, grupę osób po uprzednim uzgodnieniu lub grupę zorganizowaną; c) z wykorzystaniem środków masowego przekazu lub sieci informacyjno-telekomunikacyjnych, w tym Internetu; d) z fałszowaniem dowodów oskarżenia”. Przeszłość zagrożone jest karą grzywny w wysokości od 2 do 5 milionów rubli lub w wysokości wynagrodzenia lub innego dochodu skazanego na okres od roku do pięciu lat lub karze pracy przymusowej na czas do pięciu lat, z pozbawieniem prawa do zajmowania określonych stanowisk lub prowadzenia określonej działalności na okres do pięciu lat lub karą pozbawienia wolności na ten sam okres z pozbawieniem prawa do zajmowania określonych stanowisk lub prowadzenia określonej działalności przez okres do pięciu lat.

⁷⁰ A.G. Meretukov, *Ugolovno-pravovyye...*, op. cit., s. 237.

⁷¹ V.K. Duyunov, *Glava 46...*, op. cit., s. 737.

⁷² A.P. Dmitrenko, *St. 354.1*, w: S.V. D'yakov, N.G. Kadnikov (red.), *Kommentariy k ugovnomu kodeksu Rossiyskoy Federatsii. Nauchno-prakticheskiy (postateynnyy)*, Moskwa 2016, s. 1010.

⁷³ N.A. Yegorova, *Reabilitatsiya...*, op. cit., s. 498.

⁷⁴ V.K. Duyunov, *Glava 46...*, op. cit., s. 737.

⁷⁵ V.V. Ignatenko, *Nekotoryye...*, op. cit., s. 145.

⁷⁶ N.A. Yegorova, *Reabilitatsiya...*, op. cit., s. 499.

⁷⁷ V.V. Ignatenko, *Nekotoryye...*, op. cit., s. 145.

⁷⁸ N.A. Yegorova, *Reabilitatsiya...*, op. cit., s. 499.

Ad. a) Popęlnienie przestępstwa przez osobę wykorzystującą swoje stanowisko słuźbowe. Oznacza dokonanie go przez funkcjonariusza publicznego, posiadającego określone uprawnienia w organie lub instytucji, wykorzystującego swe stanowisko do celów niezgodnych z prawem, w tym poprzez okazanie wpływu, użycie swego autorytetu do nielegalnych działań⁷⁹. Wykorzystanie stanowiska słuźbowego:

wyraża się nie tylko w celowym korzystaniu przez powyższe osoby z ich oficjalnych uprawnień, ale także w wywieraniu wpływu, opartego na znaczeniu i autorytecie zajmowanego stanowiska wobec innych osób w celu ich publicznych działań zmierzających w szczególności do zaprzeczenia faktom ustalonym wyrokiem Międzynarodowego Trybunału Wojkowego, uznania zbrodni stwierdzonych tym wyrokiem, rozpowszechniania świadomie nieprawdziwych informacji o działalności ZSRR podczas II wojny światowej itp.⁸⁰

Ad. b) Popęlnienie przestępstwa przez grupę osób, grupę osób po uprzednim uzgodnieniu lub grupę zorganizowaną. Zgodnie z art. 35 ust. 1 k.k. FR przestępstwo jest uznane za popęlnione przez grupę osób, jeżeli w jego popęlnieniu brały udział dwie lub więcej osób bez uprzedniego porozumienia. Oznacza to, że dokonanie przestępstwa przez dwie lub więcej osób nastąpiło spontanicznie, przy czym każdy z uczestników grupy jest sprawcą przestępstwa lub części jego znamion. Przestępstwem popęlnionym przez grupę osób pozostających w porozumieniu jest taki czyn zabroniony, dokonany przez osoby, które wcześniej wspólnie zaplanowały przestępstwo (art. 35 ust. 2 k.k. FR). Istnienie wcześniejszego porozumienia różni ją od grupy osób i od zorganizowanej grupy. W myśl art. 35 ust. 3 k.k. FR przestępstwem popęlnionym przez zorganizowaną grupę jest taki czyn zabroniony, który został dokonany przez stałą grupę osób, utworzoną wcześniej w celu popęlnienia jednego lub kilku przestępstw. Jak wynika z art. 35 ust. 2 i 3 k.k. FR, cechy wspólne w wymienionych formach działalności przestępczej stanowią: grupa osób, których liczba jest nieograniczona; zamiar popęlnienia przestępstwa; uprzednie porozumienie, którego celem jest popęlnienie czynu zabronionego. Różnią się one tym, że w grupie osób pozostających w porozumieniu jej uczestnicy umawiają się wcześniej co do celu popęlnienia przestępstwa, natomiast w zorganizowanej grupie – wcześniej jednoczą się w celu popęlnienia jednego lub kilku czynów zabronionych. Owo zjednoczenie się oznacza podział zadań i przydział konkretnych działań uczestników, dzięki czemu kształtuje się jedność grupy osób, mających na celu popęlnienie jednego lub kilku przestępstw⁸¹.

Ad. c) Popęlnienie przestępstwa z wykorzystaniem środków masowego przekazu lub sieci informacyjno-telekomunikacyjnych, w tym Internetu. Oznacza wywieranie poprzez nie wpływu na kształtowanie opinii, poglądów oraz oceny ideologii⁸².

⁷⁹ A.P. Dmitrenko, *St. 354.1...*, op. cit., s. 1010.

⁸⁰ Ye.V. Chervonnykh, *Ugolovno-pravovaya kharakteristika prestupleniy, predusmotrennykh stat'yey 354.1 „Reabilitatsiya natsizma” uk RF, i otdel'nyye problemy yeye pravoprimereniya*, „Problemy pravookhranitel'noy deyatel'nosti” 2015, № 4, s. 25.

⁸¹ Szerzej: K. Laskowska, *Rosyjski kodeks karny wobec przestępczości zorganizowanej*, w: T. Dukiet-Nagórska (red.), *Zagadnienia współczesnej polityki kryminalnej*, Bielsko-Biała 2006, s. 177.

⁸² D.Ye. Grigor'yev, *Rasprostraneniye kriminogennoy informatsii po st. 354.1 uk RF*, w: A.A. Gorokhov (red.), *Molodezh' i nauka: Shag k uspekhu. Sbornik nauchnykh statey 4-y Vserossiyskoy nauchnoy konferentsii perspektivnykh razrabotok molodykh uchennykh. V 5-ti tomakh*, Kursk 2020, s. 75.

Polega na publikowaniu w mediach tekstów, zdjęć oraz informacji o działalności zbrodniarzy nazistowskich, uzasadniających i gloryfikujących nazistów oraz ich działania⁸³. W Internecie odbywa się to poprzez:

umieszczanie informacji tekstowych w czasopismach elektronicznych, gazetach, stronach internetowych, blogach i portalach społecznościowych, zarówno w formie odrębnych publikacji (artykułów), jak i komentarzy do istniejących innych komunikatów; zamieszczanie wcześniej przygotowanych obrazów (rysunków, fotografii) lub tworzenie obrazów z wykorzystaniem funkcji witryn zaprzeczających faktom zbrodni nazistów i ich współników (np. agresywny charakter wojny), akceptowanie zbrodni nazistów i ich współników przedstawianych jako bohaterów, kalanie symboli chwały militarnej Rosji; umieszczanie wcześniej przygotowanych nagrań wideo na serwisach hostingowych *wideo* i innych serwisach o podobnej treści; umieszczanie plików dowolnego typu na zasobach przeznaczonych do tymczasowego i/lub stałego przechowywania plików; dystrybucję materiałów za pośrednictwem systemów poczty elektronicznej, systemów korespondencji osobistej dostępnych w niektórych witrynach i sieciach społecznościowych, na „czatach” lub za pośrednictwem systemów komunikatorów; dystrybucję materiałów poprzez zdecentralizowane sieci wymiany plików – „torrenty” itp.⁸⁴

Ad. d) Popęnienie przestępstwa przez poprzez fałszowanie dowodów oskarżenia. Oznacza to tworzenie fałszywych dokumentów i przedmiotów wskazujących na niezgodną z prawem działalność ZSRR w czasie II wojny światowej⁸⁵. Należy przypomnieć, że w świetle art. 74 ust. 1 kodeksu postępowania karnego Federacji Rosyjskiej z 2001 r. „dowodem w sprawie karnej jest każda informacja, na podstawie której sąd, prokurator, śledczy, w sposób przewidziany niniejszym kodeksem stwierdzi istnienie lub brak okoliczności podlegających dowodowi w toku postępowania karnego, a także inne okoliczności istotne dla sprawy karnej”. W sprawach związanych z fałszowaniem dowodów oskarżenia dotyczących rehabilitacji nazizmu można mówić o takich działaniach, jak:

publiczne ujawnienie nieistniejących materiałów (w przypadku braku oryginalnego źródła); publiczne ujawnienie materiałów w całości lub w części, które nie odpowiadają oryginalnemu źródłu; wykorzystanie informacji „wyrwanych” z kontekstu, całkowicie lub częściowo zniekształcających powszechnie znane fakty, potwierdzone przez oryginalne źródło; fałszerstwo oryginalnego źródła itp.⁸⁶

Należy przy tym podkreślić, że dowody nie występują poza sprawą karną, a informacje wskazujące na fakt popełnienia przestępstwa nie stanowią jeszcze dowodu jego dokonania⁸⁷. Ponadto dowody oskarżenia mają charakter procesowy, zatem czy takie sformułowanie powinno być zawarte w dyspozycji przepisu

---

⁸³ K.V. Sheveleva, V.V. Protsenko, *Problemy reglamentatsii otvetstvennosti za proyavleniya natsizma*, „Pravoporyadok: istoriya, teoriya, praktika” 2021, № 3, s. 81.

⁸⁴ Ye.V. Chervonnykh, *Ugolovno-pravovaya...*, op. cit., s. 23.

⁸⁵ V.K. Duyunov, *Glava 46...*, op. cit., s. 737.

⁸⁶ Ye.V. Chervonnykh, *Ugolovno-pravovaya...*, op. cit., s. 26.

⁸⁷ N.A. Yegorova, *Reabilitatsiya...*, op. cit., s. 499.

karnego?⁸⁸ Podniesione wątpliwości przekonują, że nie jest to odpowiednie określenie zabronionego zachowania.

Wszystkie działania alternatywne, które wskazano powyżej, muszą mieć charakter publiczny, to znaczy muszą być skierowane do nieokreślonego kręgu ludzi. Myśli i przekonania o historii, a także ich wypowiedanie w toku rozmów np. w kręgu rodzinnym, nie powodują odpowiedzialności na podstawie analizowanego artykułu⁸⁹.

Podmiotem przestępstwa jest osoba fizyczna, która ukończyła 16 lat. Jest nim także osoba wykorzystująca swoje stanowisko służbowe. Strona podmiotowa charakteryzuje się winą umyślną w postaci zamiaru bezpośredniego⁹⁰.

Na podstawie art. 354.1 ust. 3 k.k. FR karalne jest „rozpowszechnianie wyrażających jawny brak szacunku dla społeczeństwa o dniach chwały militarnej i pamiętnych datach Rosji informacji związanych z obroną Ojczyzny, a także bezczeszczenie symboli chwały militarnej Rosji, obrażające pamięć obrońców Ojczyzny, czyli poniżające honor i godność weterana Wielkiej Wojny Ojczyźnianej, popełnione publicznie”. Przystępstwo zagrożone jest karą grzywny w wysokości do 3 milionów rubli lub w wysokości wynagrodzenia lub innego dochodu skazanego na okres do trzech lat lub pracy przymusowej do trzech lat do 360 godzin lub pracy poprawczej na okres do jednego roku lub pracy obowiązkowej na okres do trzech lat z pozbawieniem prawa do zajmowania określonych stanowisk lub prowadzenia określonej działalności przez okres do trzech lat lub karą pozbawienia wolności na ten sam okres z pozbawieniem prawa zajmowania określonych stanowisk lub prowadzenia określonej działalności do trzech lat.

Przedmiotem przestępstwa jest autorytet Federacji Rosyjskiej.

Pierwsze znamię strony przedmiotowej analizowanego czynu stanowi rozpowszechnianie wyrażających jawny brak szacunku dla społeczeństwa o dniach chwały militarnej i pamiętnych datach Rosji informacji związanych z obroną Ojczyzny, popełnione publicznie. Rozpowszechnianie informacji polega na przekazywaniu ich ustnie i pisemnie, choćby jednej osobie⁹¹, czynieniu informacji dostępną, jawną i znaną wielu osobom⁹².

Poprzez drugie znamię omawianego czynu, tj. bezczeszczenie symboli chwały militarnej Rosji, obrażające pamięć obrońców Ojczyzny, czyli poniżające honor i godność weterana Wielkiej Wojny Ojczyźnianej, popełnione publicznie rozumie się niemoralne, cyniczne działania (np. obraźliwe napisy, rysunki, symbole na nagrobkach lub budynkach cmentarnych, wyrzucanie śmieci do grobu, niszczenie lub uszkodzenie kwiatów, wieńców) popełnione na zabytkach związanych z historią wojskowości (miejsca pochówku żołnierzy, muzea, obiekty historyczne) oraz

---

⁸⁸ S.K. Redkov, F.F. Busheva, *Yuridicheskiy...*, op. cit., s. 26.

⁸⁹ M.G. Levandovskaya, *Ugolovnaya...*, op. cit., s. 145.

⁹⁰ Ibidem, s. 145.

⁹¹ A.P. Dmitrenko, *St. 354.1...*, op. cit., s. 1010.

⁹² S.V. Rozenko, *Reabilitatsiya natsizma: novyye osnovaniya ugolovnoy otvetstvennosti*, „Yuridicheskaya nauka i pravookhranitel'naya praktika” 2014, № 3, s. 83.

działania dyskredytujące krajowe ordery i nagrody wojskowe, dzieła sztuki poświęcone historii wojskowej Rosji (np. publiczne palenie) itp.⁹³

Należy zaznaczyć, że w ustawodawstwie rosyjskim brak sprecyzowanego pojęcia symboli chwały militarnej. W praktyce najczęściej zalicza się do nich: sztandary bitewne, flagi statków, nagrody wojskowe, pomniki obrońców ojczyzny, mundury żołnierskie⁹⁴, ordery, medale, muzea, czyli przedmioty związane z odwagą i zwycięstwami w czasie wojny⁹⁵, a także mogiły żołnierzy, rytuały sił zbrojnych⁹⁶. Z kolei dni chwały militarnej (chwały rosyjskiej broni) i pamiętne daty Rosji w historii Rosji zamieszczone są w art. 1 ustawy o dniach chwały militarnej i pamiętnych datach Rosji z 1995 r.⁹⁷ Za takie uznaje się „dni chwały militarnej (zwycięskie dni) Rosji, które odegrały decydującą rolę w historii Rosji i pamiętne daty Ojczyzny związane z najważniejszymi wydarzeniami historycznymi w życiu państwa i społeczeństwa”⁹⁸. W literaturze podkreśla się, że demonstrowanie na ulicy nazistowskiej symboliki w dni chwały militarnej lub w datach pamięci, nie patrząc na to, że jest to administracyjne naruszenie prawa, powinno się zakwalifikować z art. 354.1 ust. 3 k.k. FR ze względu na wyrażany w ten sposób brak szacunku do tych dni⁹⁹.

Niektórzy badacze podważają celowość wprowadzenia art. 354.1 ust. 3 k.k. FR. Wskazują na brak ustalonych okresów historycznych, w których rozpowszechniane są informacje wyrażające wyraźny brak szacunku dla społeczeństwa o dniach świętości militarnej i pamiętnych datach Rosji związanych z obroną Ojczyzny, a także brak określenia pojęcia „symboli militarnej chwały”, sankcjonujących odpowiedzialność karną. Stawiają więc pytanie: czy chodzi tylko o „Dziedzictwo Norymberskie”, czy ten artykuł obejmuje najszerszą sferę stosunków społecznych?¹⁰⁰

Podmiotem jest osoba fizyczna, która ukończyła 16 lat. Strona podmiotowa charakteryzuje się winą umyślną w postaci zamiaru bezpośredniego. Motywy i cele nie są istotne dla odpowiedzialności karnej¹⁰¹. Rehabilitacja nazizmu jest przestępstwem formalnym¹⁰².

Na podstawie art. 354.1 ust. 4 k.k. FR karalne są „czyny, o których mowa w ust. 3 niniejszego artykułu, popełnione przez grupę osób, grupę osób po uprzednim porozumieniu lub przez grupę zorganizowaną lub przy użyciu środków masowego przekazu lub sieci informacyjnych i telekomunikacyjnych, w tym Internetu”. Przestępstwo zagrożone jest karą grzywny w wysokości od 2 do 5 milionów rubli lub w wysokości wynagrodzenia lub innego dochodu skazanego na okres od roku

⁹³ Ye.V. Chervonnykh, *Ugolovno-pravovaya...*, op. cit., s. 25.

⁹⁴ V.K. Duyunov, *Glava 46...*, op. cit., s. 737.

⁹⁵ Ye.V. Gribanov, I.V. Yablonskiy, *Ugolovnaya...*, op. cit., s. 148–149.

⁹⁶ Ye.V. Chervonnykh, *Ugolovno-pravovaya...*, op. cit., s. 23.

⁹⁷ Federal'nyy zakon ot 13 marta 1995 g. № 32-FZ „O dnyakh voinskoy slavy i pamyatnykh datakh Rossii”, http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5978/247d10b68af90f6af20e0682d454c46231efc7d9/ (dostęp: 13.09.2022).

⁹⁸ A.I. Chuchayev (red.), *Ugolovnyy kodeks Rossiyskoy Federatsii. Kommentariy s putevoditelem po sudebnoy praktike*, Moskva 2019, s. 1496.

⁹⁹ P.V. Poshelov, *Ob"yekt prestupleniya predusmotrennogo ch. 3 st. 354.1 uk RF, „Voyennaya yustitsiya” 2020*, № 8, s. 14.

¹⁰⁰ K.V. Sheveleva, V.V. Protsenko, *Problemy...*, op. cit., s. 82.

¹⁰¹ A.P. Dmitrenko, *St. 354.1...*, op. cit., s. 1011.

¹⁰² Ye.V. Chervonnykh, *Ugolovno-pravovaya...*, op. cit., s. 24.

do pięciu lat lub karze pracy przymusowej na czas do pięciu lat, z pozbawieniem prawa do zajmowania określonych stanowisk lub prowadzenia określonej działalności na okres do pięciu lat lub karą pozbawienia wolności na ten sam okres z pozbawieniem prawa do zajmowania określonych stanowisk lub prowadzenia określonej działalności przez okres do pięciu lat.

Ze względu na omówienie tych znamion przy opisie art. 354.1 ust. 2 i 3 k.k. FR, nie zostaną w tym miejscu opracowania przedstawione ponownie. Jedynie można wskazać, że poza rozpowszechnianiem analizowanych informacji w mediach, inne sposoby ich prezentowania stanowią:

tworzenie różnych stowarzyszeń publicznych i religijnych, innych organizacji, które deklarują uznanie dla ideologii nazistowskiej lub demaskują przywódców nazistowskich i faszystowskich jako swoich duchowych przywódców, gloryfikując zbrodniarzy nazistowskich i ich współników (Własowcy, formacje kozackie i inni kolaboranci walczący po stronie nazistów); dystrybucja materiałów drukowanych wyprodukowanych dla instytucji edukacyjnych (np. podręczników historii zniekształcających znane fakty dotyczące przebiegu i skutków II wojny światowej); organizowanie wieców i spotkań, podczas których publicznie usprawiedliwia się nazizm, zbrodniarzy nazistowskich i ich współników (np. przemówienia i hasła uzasadniające nazistowską politykę wobec Żydów); podejmowanie działań na rzecz przywrócenia praw zbrodniarzy hitlerowskich i ich współników, nadawanie im odznaczeń państwowych lub publicznych, ustanawianie innych zachęt państwowych lub publicznych, nazywanie ulic i placów, osiedli i innych obiektów geograficznych, przedsiębiorstw, instytucji i organizacji, techniki jednostek bojowych, ustanowienie świąt na ich cześć; profanacja symboli chwały militarnej Rosji, wyrażająca się w niszczeniu, wyrzucaniu śmieci, malowaniu graffiti na pomnikach związanych z militarną historią Rosji (miejsca pochówku żołnierzy, muzea, budynki historyczne itp.)¹⁰³.

Podmiotem przestępstwa jest osoba fizyczna, która ukończyła 16 lat. Strona podmiotowa obejmuje winę umyślną, w zamiarze bezpośrednim.

OCENA REGULACJI PRZESTĘPSTWA REHABILITACJI NAZIZMU

Po dokonaniu analizy przestępstwa rehabilitacji nazizmu w rosyjskim kodeksie karnym, należy dokonać jego oceny. Poddane jej zostaną: uzasadnienie, nazwa i zakres omawianego czynu.

Należy podkreślić, że od czasu wprowadzenia omawianej regulacji do kodeksu karnego stała się ona przedmiotem dyskusji zarówno wśród prawników, jak i społeczeństwa¹⁰⁴. Na jej bazie ukształtowały się dwa stanowiska: popierające ją i negujące.

Zwolennicy obowiązującego rozwiązania chwalą decyzję ustawodawcy, podkreślając potrzebę ochrony pamięci historycznej. Traktują go jako jej kustosza, doceniając trafność przewidywanych przez niego trendów w międzynarodowej polityce, dokonywania przez niego oceny sytuacji w państwie i dbałości o interesy narodu¹⁰⁵. Zauważają, że „prawo karne po raz pierwszy ustanowiło odpowiedzialność

¹⁰³ Ibidem, s. 24.

¹⁰⁴ V.V. Ignatenko, *Nekotoryye...*, op. cit., s. 144.

¹⁰⁵ I.S. Makeyeva, *Sotsial'naya...*, op. cit., s. 146 i 147.

za wypaczenie tradycyjnego dla społeczeństwa rosyjskiego, historycznego pojmowania nazizmu i jego antyludzkiej istoty¹⁰⁶. Zakazało propagandy opartej nie na wiarygodnych podstawach naukowych, ale nie prawdziwej nauki historycznej¹⁰⁷. W ich opinii, poprzez kryminalizację rehabilitacji nazizmu, „państwo wyraziło negatywny stosunek do wszelkich jego przejawów, a także prób rewizji historii, jako działań mających na celu aprobatę i propagandę idei nazizmu”¹⁰⁸. A.W. Zigarew uważa, że omawiana kryminalizacja stanowi dla społeczeństwa jasny przekaz, iż czyny są zabronione i zagrożone surowymi karami¹⁰⁹. Wprowadzenie artykułu do kodeksu karnego uznano za przejaw dobrej idei informowania o wydarzeniach II wojny światowej, „która jest bliska większości obywateli”¹¹⁰, zwłaszcza że Rosjanie do dziś pamiętają o skutkach „krwawej i niszczycielskiej wojny, toczonej na ideach nazizmu”¹¹¹.

Przeciwnicy wprowadzenia omawianego przestępstwa do kodeksu karnego zwracają uwagę, że przy tworzeniu prawa należy uwzględnić nie tylko napięcia polityczne i znaczenie określonych wydarzeń historycznych dla państwa, ale także racjonalną analizę potrzeby prawnej reakcji wobec jakiegoś zachowania oraz brak koniunkturalizmu politycznego. Podkreślają, że kryminalizacja rehabilitacji nazizmu nie odpowiada fundamentalnym zasadom kryminalizacji, nie stanowi odpowiedniej reakcji na zagrożenie publiczne i powszechność czynu¹¹². Nie znajduje to bowiem uzasadnienia w liczbie sprawców, liczbie przestępstw stwierdzonych oraz skazań za te czyny. Od 2014 r. odnotowywano rocznie po kilka przestępstw i skazań z art. 354.1 k.k. FR¹¹³. Wprowadzenie przepisu jego przeciwnicy określają jako „skrajne upolitycznienie tworzenia prawa”¹¹⁴. Inni dostrzegają wpływ na zakaz prowadzenia badań historycznych czy nakaz ścigania za przekonania¹¹⁵. Traktują jako przejaw cenzury i ograniczenia swobody wypowiedzi, a tym samym – jako zamach na wolność i swobodę prowadzenia badań naukowych¹¹⁶.

¹⁰⁶ A.V. Andreyeva, *Sotsial'naya...*, op. cit., s. 114.

¹⁰⁷ N.A. Yegorova, *Reabilitatsiya...*, op. cit., s. 479.

¹⁰⁸ A.V. Maraeva, *Voprosy...*, op. cit., s. 153.

¹⁰⁹ A.S. Gad'yan, *Reabilitatsiya...*, op. cit., s. 43.

¹¹⁰ A.V. Tabatchikova, *Reabilitatsiya natsizma: problema primeneniya printsipov deystviya ugovnogo zakona v prostranstve*, w: *Evolutsiya rossiyskogo prava. Materialy XVII Mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii molodykh uchenykh i studentov*, Yekaterinburg 2019, s. 540.

¹¹¹ V.V. Ignatenko, *Nekotoryye...*, op. cit., s. 144.

¹¹² I.S. Makeyeva, *Sotsial'naya...*, op. cit., s. 146.

¹¹³ A.V. Rostokinskiy, S.V. Danel'yan, T.F. Meshcheryakova, *Ob osobennostyakh privilecheniya k ugovnoy otvetstvennosti za reabilitatsiyu natsizma, „Obrazovaniye i pravo” 2021, № 12, s. 229. Pierwszym skazanym z tego artykułu był mieszkaniec Permu, W. Łuzgin. W 2014 r. w mediach społecznościowych zamieścił on artykuł, w którym stwierdzono, że „komuniści i Niemcy razem napadli na Polskę, rozpoczynając 1 września 1939 r. II wojnę światową, a także, że „komunizm i nazizm ściśle ze sobą współpracowały”. Został w 2016 r. skazany na 200 tys. rubli grzywny. Zob. A.V. Dyachenko, *Obosnovannost' kriminalizatsii reabilitatsii natsizma v svete ogranicheniya prav na svobodu slova, „Voprosy rossiyskoy yustitsii” 2020, № 9, s. 886.**

¹¹⁴ A.V. Rostokinskiy, S.V. Danel'yan, T.F. Meshcheryakova, *Ob osobennostyakh...*, op. cit., s. 228.

¹¹⁵ V.V. Ignatenko, *Nekotoryye...*, op. cit., s. 144; A.V. Dyachenko, *Obosnovannost'...*, op. cit., s. 888.

¹¹⁶ A.V. Tabatchikova, *Reabilitatsiya...*, op. cit., s. 540.

Na tle prowadzonych rozważań należy wskazać na nieodpowiedniość nazwy przestępstwa¹¹⁷ do zakresu czynów skryminalizowanych w art. 354.1 ust. 1 i 3 k.k. FR. W ust. 1 nie zdefiniowano pojęcia nazizmu, nie ukazano związków z rozpowszechnianiem nieprawdziwych informacji o działaniach ZSRR w czasie II wojny światowej. Z kolei ust. 3 w ogóle nie wykazuje związku z rehabilitacją nazizmu. Skryminalizowane zachowanie można, choć niekoniecznie, uznać za zniesławienie i znieważenie¹¹⁸.

Analiza zakresu regulacji wskazała, że nazizm narusza kilka dóbr chronionych przez prawo karne (interesy jednostki, społeczeństwa, państwa)¹¹⁹. W opinii niektórych badaczy przepis zamieszczono we właściwym miejscu, tj. dziale XII, w rozdziale 34 kodeksu karnego, dotyczącym zbrodni przeciwko pokojowi i bezpieczeństwu ludzkości, czyli obok takich zbrodni jak: ludobójstwo, rozpętanie wojny agresywnej, sprzedaż broni masowego rażenia, tj. czynów, które są przedmiotem troski całej społeczności międzynarodowej¹²⁰. Uważają oni, że umieszczenie przepisu w części kodeksu karnego, której przedmiotem ochrony są stosunki społeczne chroniące bezpieczeństwo wspólnoty międzynarodowej, jest słuszne¹²¹. Inni sądzą, że nie odpowiada to przedmiotowi ochrony karnoprawnej przepisu¹²². Według nich bardziej właściwym miejscem byłby rozdział 29 pt.: „Przestępstwa przeciwko podstawom konstytucyjnego ustroju i bezpieczeństwa państwa” lub rozdział 24: „Przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu publicznemu”. Propozycja jest słuszna ze względu na to, że pamięć historyczna chroniona przepisami dotyczącymi rehabilitacji nazizmu (obejmująca wydarzenia z okresu II wojny światowej), nie odpowiada takim przedmiotom karnoprawnej ochrony, jak pokój i bezpieczeństwo ludzkości¹²³. Niektórzy uważają, że art. 354.1 k.k. FR powinien być umieszczony w rozdziale 25: „Przestępstwa przeciwko zdrowiu ludności i moralności społecznej”¹²⁴.

Przestępstwo z art. 354.1 k.k. FR wypełnia znamiona wielu znanych już ustawodawstwu karnemu przepisów dotyczących naruszenia pokoju, zgodnego współżycia między grupami społecznymi o różnych poglądach politycznych, dyskryminowania ich i zniesławiania z powodu przynależności do nich; to np. przestępstwa o charakterze ekstremistycznym – art. 214 ust. 2 (wandalizm), art. 280 (publiczne wezwanie do prowadzenia działalności ekstremistycznej) i art. 282 k.k. FR (podżeganie do nienawiści lub wrogości)¹²⁵. Warto podkreślić, że wiele rozwiązań dotyczących propagandy nazistowskiej ideologii i symboliki zawiera ustawa o przeciwdziałaniu działalności ekstremistycznej z 2002 r.¹²⁶, wiele przepisów kodeksu karnego

¹¹⁷ I.A. Sementsova, A.I. Fomenko, *Okhrana...*, op. cit., s. 102.

¹¹⁸ A.P. Dmitrenko, *St. 354.1...*, op. cit., s. 1011.

¹¹⁹ M.G. Levandovskaya, *Ugolovnaya...*, op. cit., s. 143.

¹²⁰ A.S. Gad'yan, *Reabilitatsiya...*, op. cit., s. 43.

¹²¹ I.V. Pikin, *K voprosu...*, op. cit., s. 3.

¹²² M.A. Maksimova, D.M. Nazmutdinova, *Reabilitatsiya...*, op. cit., s. 443.

¹²³ A.S. Gad'yan, *Reabilitatsiya...*, op. cit., s. 43–44.

¹²⁴ V.G. Melanich, *Aktual'nyye...*, op. cit., s. 216.

¹²⁵ A.V. Rostokinskiy, S.V. Danel'yan, T.F. Meshcheryakova, *Ob osobennostyakh...*, op. cit., s. 228.

¹²⁶ Federal'nyy zakon ot 25 iyulya 2002 g. N 114-FZ „O protivodeystvii ekstremistskoy deyatel'nosti”, <https://base.garant.ru/12127578/> (dostęp: 21.09.2022).

z 1996 r. oraz kodeksu naruszeń administracyjnych z 2001 r.¹²⁷ Takie „rozmnożenie” przepisów dotyczących działalności ekstremistycznej powoduje, że w zależności od stosunku do danej grupy obywateli, można stosować wybrane przepisy jako „instrumenty propagandy i walki politycznej przez rządzących, w zależności od subiektywnego postrzegania i interpretacji historii, nowych ideologicznych dogmatów, pod groźbą kary”¹²⁸. Kolejny problem stanowi kolizja norm art. 354.1 k.k. z 1996 r. i art. 20.3 kodeksu naruszeń administracyjnych z 2001 r. (propaganda lub publiczna demonstracja symboli nazistowskich lub symboli organizacji ekstremistycznych). Powoduje to, że za namalowanie swastyki można odpowiadać za wandalizm, przestępstwo o charakterze ekstremistycznym, przestępstwa przeciwko pokojowi i bezpieczeństwu ludzkości¹²⁹.

Ponadto zakres prawnokarnej ochrony „materialnej pamięci historycznej” regulują odpowiednie ustawy („O obiektach dziedzictwa kulturowego (pomniki historii i kultury) narodów Federacji Rosyjskiej” z 2002 r. i ustawa federalna „O Sztandarze Zwycięstwa” z 2007 r.)¹³⁰ oraz art. 243, 243.1., 243.2, 244 k.k. FR, a „niematerialnej” – również odpowiednie ustawy (ustawa Federacji Rosyjskiej z 1993 r. „O utrwalaniu pamięci tych, którzy zginęli w obronie Ojczyzny”; ustawa federalna z 1995 r. „O utrwaleniu zwycięstwa narodu radzieckiego w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej 1941–1945”; ustawa federalna z 1995 r. „O dniach chwały wojskowej i datach upamiętnienia Rosji”; ustawa federalna z 1995 r. „O weteranach”; ustawa federalna z 2006 r. „O honorowym tytule Federacji Rosyjskiej „Miasto Chwały Wojskowej”)¹³¹. Powoduje to, że w ustawodawstwie (poza art. 354.1 k.k. FR) występują przepisy odnoszące się do niektórych znamion rehabilitacji nazizmu. I tak na przykład przestępstwa wskazane w wyroku MTW mogą służyć jako środek popełnienia przestępstw z art. 280 (publiczne wezwanie do prowadzenia działalności ekstremistycznej), art. 282 (podżeganie do nienawiści lub wrogości), art. 354 k.k. FR (publiczne wezwania do wojny

---

¹²⁷ Kodeks Rossijskoy Federatsii ob administrativnykh pravonarusheniyakh ot 30.12.2001 g. N 195-FZ (red. ot 20.10.2022), http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34661/ (dostęp: 20.09.2022).

¹²⁸ A.V. Rostokinskiy, S.V. Danel'yan, T.F. Meshcheryakova, *Ob osobennostyakh...*, op. cit., s. 231.

¹²⁹ Ibidem, s. 229.

¹³⁰ Federal'nyy zakon ot 25.06.2002 g. № 73-FZ „Ob ob'yektakh kul'turnogo naslediya (pamyatnikakh istorii i kul'tury) narodov Rossijskoy Federatsii”, http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_37318/ (dostęp: 20.09.2022) i Federal'nyy zakon ot 07.05.2007 g. № 68-FZ „O Znameni Pobedy”, http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_68106/ (dostęp: 20.09.2022).

¹³¹ Zakon RF ot 14.01.1993 g. № 4292-1 „Ob uvekovechenii pamyati pogibshikh pri zashchite Otechestva”, <https://base.garant.ru/1583840/> (dostęp: 20.09.2022); Federal'nyy zakon ot 19.05.1995 g. № 80-FZ „Ob uvekovechenii Pobedy sovet'skogo naroda v Velikoy Otechestvennoy voyne 1941–1945 godov”, <https://base.garant.ru/1518946/> (dostęp: 20.09.2022); Federal'nyy zakon ot 13.03.1995 g. № 32-FZ „O dnyakh voinskoy slavy i pamyatnykh datakh Rossii”, <https://base.garant.ru/1518352/> (dostęp: 20.09.2022); Federal'nyy zakon ot 12.01.1995 g. № 5-FZ „O veteranakh”, <https://base.garant.ru/10103548/> (dostęp: 20.09.2022); Federal'nyy zakon ot 09.05.2006 g. № 68-FZ „O pochetnom zvanii Rossijskoy Federatsii „Gorod voinskoy slavy”, <https://base.garant.ru/189454/> (dostęp: 20.09.2022).

agresywnej), a profanacja symboli chwały wojskowej Rosji, popełniona publicznie, wyczerpuje znamiona art. 214 ust. 2 k.k. FR (wandalizm)¹³².

W przepisie art. 354.1 k.k. FR dostrzegalny jest brak wyjaśnienia przez ustawodawcę (a w orzecznictwie – Sądu Najwyższego) niektórych pojęć, takich jak nazizm, nacjonalizm, faszyzm, oraz brak interpretacji związanych z nimi zachowań. Nie wyjaśniając ich, „ustawodawca zaciera granice prawa karnego i wolności słowa”, „nie pozwala na określenie granic między korzystaniem z praw i wolności oraz nadużywaniem a zakazem ich rehabilitacji w zakresie przeciwdziałania przejawom nazizmu”¹³³. W celu jasności przepisu powinny one zostać opisane i zamieszczone np. w przypisie do tego artykułu¹³⁴.

Niektórzy uważają, że przepis dotyczący rehabilitacji nazizmu nie powinien ograniczać się wyłącznie do treści faktów ustalonych wyrokiem MTW, a winien dotyczyć wszystkich przypadków uzasadniania i propagandy nazizmu¹³⁵. Zastanawiają się oni nad zakresem ochrony obejmującym wyłącznie informacje dotyczące II wojny światowej, a pozostawianiem poza nią innych bitew i wojen, które w historii Rosji także spowodowały śmierć wielu osób. Ponadto uważają, że w ramach pluralizmu nauki powinno się badaczom umożliwić głoszenie różnych poglądów, tym bardziej że ze względu na odległość czasową od wydarzeń historycznych można je różnorodnie interpretować¹³⁶.

Interesujący jest fakt, że pomimo „napompowania” przepisu zabronionymi zachowaniami, przewidziano kary o różnej dolegliwości: grzywnę, prace przymusowe, prace obowiązkowe i niektóre zakazy oraz pozbawienie wolności (trzy i pięć lat). Niektórzy pytają, dlaczego sankcja w art. 354.1 k.k. ust. 3 jest niższa niż sankcje w ust. 1 i 2? Zgłaszają postulat zaostrzenia kary – kary pozbawienia wolności¹³⁷, co „doprowadzi do prawidłowego ukształtowania u dzieci negatywnego stosunku do nazistowskiej ideologii, symboli, zasad”¹³⁸.

Wielu prawników ma poważne zastrzeżenia do kryminalizacji rehabilitacji nazizmu oraz technicznej redakcji przepisu. Zarzucają mu, że posiada „głęboki sens ideologiczny, ale nie ma znaczenia praktycznego”¹³⁹, że jest aktualny, ale niedopracowany. Może stwarzać duże trudności w egzekwowaniu prawa¹⁴⁰, sprzyjać popełnieniu błędów i skazania niewinnych¹⁴¹. Według G.M. Reznika „może być stosowany wybiórczo,

---

¹³² A.S. Gad'yan, *Reabilitatsiya...*, op. cit., s. 44.

¹³³ M.G. Levandovskaya, *Ugolovnaya...*, op. cit., s. 145.

¹³⁴ V.G. Melanin, *Ugolovnaya...*, op. cit., s. 199; I.A. Sementsova, A.I. Fomenko, *Okhrana...*, op. cit., s. 102.

¹³⁵ V.V. Rovneyko, *Problemy...*, op. cit., s. 889.

¹³⁶ A.S. Gad'yan, *Reabilitatsiya...*, op. cit., s. 45.

¹³⁷ V.S. Kirichenko, *Gosudarstvennaya politika Rossii v bor'be s reabilitatsiyey natsizma*, w: *Zazhgi svoyu zvezdu. Materialy XII Mezhduнародnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii molodykh uchenykh, posvyashchennoy Dnyu Rossiyskoy nauki*, Moskwa 2017, s. 1–2, https://www.elibrary.ru/download/elibrary_28842306_94073922.pdf (dostęp: 21.09.2022).

¹³⁸ I.V. Pikin, *K voprosu...*, op. cit., s. 7.

¹³⁹ A.S. Gad'yan, *Reabilitatsiya...*, op. cit., s. 45.

¹⁴⁰ S.K. Redkov, F.F. Busheva, *Yuridicheskii...*, op. cit., s. 27; A.S. Gad'yan, *Reabilitatsiya...*, op. cit., s. 45.

¹⁴¹ Ye.V. Griбанov, I.V. Yablonskiy, *Ugolovnaya...*, op. cit., s. 144.

powodując kolosalne ryzyko nadużyć¹⁴². Przepis stanowi „upolitycznioną, koniunkturalną, prawnie nieuzasadnioną, nadmierną kryminalizację tych deliktów, które już dawno zostały zabronione i karane za przestępstwa ekstremistyczne, chuligaństwo, wandalizm¹⁴³. Jest uregulowany sposób niejasny, wartościujący, zawiera błędy techniczne¹⁴⁴. W opinii L.W. Inogamowej-Hełaj art. 354.1 k.k. FR jest przykładem konkurencji, wręcz kolizji norm karnoprawnych¹⁴⁵, a według K. Moskalenki – „przykładem analfabetyzmu prawnego”¹⁴⁶. W ocenie A.A. Kondraszowej przepis posiada mankamenty dotyczące aparatu pojęciowego i wartościujących terminów, umożliwiające „arbitralne stosowanie prawa w praktyce organów ścigania, przede wszystkim w ich interesie i w ramach selektywnego egzekwowania prawa”¹⁴⁷.

Niektórzy dostrzegają problematyczność przyjętego rozwiązania. Jednakże aprobują niezgodność normy z przepisami techniki prawnej i ustalonymi w doktrynie zasadami kryminalizacji. Uważają, że zarzuty te „bledną w stosunku do wartości dobra chronionego prawem”¹⁴⁸. Zdaniem innych przepis powinien być usunięty, bo przewidziane przez ustawodawcę formy rehabilitacji nazizmu nie mają żadnego uzasadnienia prawnego, a odpowiedzialność karna za nie staje się mechanizmem karania osób o innych poglądach i publicznie je wyrażających¹⁴⁹.

Niektórzy badacze, poza zmianą nazwy przestępstwa, proponują usunięcie ust. 3 z tego przepisu oraz uzupełnienie przepisu przypisem zawierającym informację, że niniejszy artykuł nie dotyczy wyników badań historycznych czy dyskusji naukowych, jeśli nie prowadzą one do umyślnego zniekształcenia otrzymanych informacji¹⁵⁰.

Przeprowadzone analizy pozwoliły udzielić odpowiedzi na pytania postawione we wprowadzeniu do niniejszego opracowania.

Uzasadnienie wprowadzenia do porządku prawnego artykułu kryminalizującego omawiane zachowanie przekonuje czytelnika o potrzebie troski o prawdę dotyczącą wydarzeń oraz bohaterstwie Rosjan podczas II wojny światowej, a także konieczności przeciwdziałania i zwalczania nazizmu (zwłaszcza w Rosji oraz innych państwach Europy). Jednakże wskazuje też na jego charakter zarówno polityczny (zwalczanie wrogów wewnętrznych i zewnętrznych), jak i populistyczny (granie na emocjach Rosjan gloryfikujących utrwalany przez lata obraz heroizmu ofiar tego okresu, niezłomności obrońców i zwycięstwa).

Zakres omawianej regulacji prawnej jest szeroki, jednakże przepis złożony z czterech części to zbiór, można rzec, różnorodnych zachowań, nie w pełni związanych z rehabilitacją nazizmu. Dyskusje i niezrozumienie wywołuje już nazwa przestępstwa, która nie wskazuje na sedno zagrożenia.

---

¹⁴² A.S. Gad'yan, *Reabilitatsiya...*, op. cit., s. 43.

¹⁴³ A.V. Rostokinskiy, S.V. Danel'yan, T.F. Meshcheryakova, *Ob osobennostyakh...*, op. cit., s. 230–231.

¹⁴⁴ A.S. Gad'yan, *Reabilitatsiya...*, op. cit., s. 43.

¹⁴⁵ V.V. Rovneyko, *Problemy...*, op. cit., s. 889.

¹⁴⁶ A.S. Gad'yan, *Reabilitatsiya...*, op. cit., s. 43.

¹⁴⁷ V.V. Rovneyko, *Problemy...*, op. cit., s. 889.

¹⁴⁸ I.S. Makeyeva, *Sotsial'naya...*, op. cit., s. 147.

¹⁴⁹ A.V. Dyachenko, *Obosnovannost'...*, op. cit., s. 888.

¹⁵⁰ V.V. Ignatenko, *Nekotoryye...*, op. cit., s. 146.

Treść artykułu odnosi się do czułego punktu Rosjan (wydarzeń II wojny światowej), którzy łatwo godzą się na ochronę tej pamięci sankcjami karnymi. Z tego względu zwolennicy regulacji pozytywnie oceniają dbałość ustawodawcy o pamięć historyczną. Natomiast przeciwnicy w szczególności wskazują na mankamenty dotyczące siatki pojęciowej omawianego czynu, nieadekwatność do zagrożenia nim, zbytnią kazuistykę, utrudnianie badań naukowych. Rozwiązanie to zdecydowanie częściej podlega surowej krytyce prawników, do której dołącza się autorka niniejszego opracowania.

BIBLIOGRAFIA

- Andreyeva A.V., *Sotsial'naya obuslovlennost' ustanovleniya ugolovnoy otvetstvennosti za reabilitatsiyu natsizma v RF*, „Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii” 2015, № 8.
- Bol'shoy slovar' inostrannykh slov*, https://gufo.me/dict/foreign_words/%D0%B-D%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B7%D0%BC (dostęp: 13.09.2022).
- Chernyavskiy A.V., *Ponyatiye reabilitatsii natsizma v ugolovnom zakonodatel'stve Rossii*, „Nauchnyy elektronnyy zhurnal Meridian” 2021, № 3.
- Chervonnykh Ye.V., *Ugolovno-pravovaya kharakteristika prestupleniy, predusmotrennykh stat'yey 354.1 „Reabilitatsiya natsizma” uk RF, i otdel'nyye problemy yeye pravoprimeneniya*, „Problemy pravookhranitel'noy deyatel'nosti” 2015, № 4.
- Chuchayev A.I. (red.), *Ugolovnyy kodeks Rossiyskoy Federatsii. Kommentariy s putevoditelem po sudebnoy praktike*, Moskva 2019.
- Dyachenko A.V., *Obosnovannost' kriminalizatsii reabilitatsii natsizma v svete ogranicheniya prav na svobodu slova*, „Voprosy rossiyskoy yustitsii” 2020, № 9.
- Dmitrenko A.P., St. 354.1, w: S.V. D'yakov, N.G. Kadnikov (red.), *Komentariy k ugolovnomu kodeksu Rossiyskoy Federatsii. Nauchno-prakticheskiy (postateynnyy)*, Moskva 2016.
- Duyunov V.K., Glava 46. *Prestupleniya protiv mira i bezopasnosti chelovechestva*, w: V.K. Duyunov (red.), *Ugolovnoye pravo Rossii. Chasti obshchaya i osobennaya*, Moskva 2017.
- Fashizm*, <https://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=33745> (dostęp: 13.09.2022).
- Gad'yan A.S., *Reabilitatsiya natsizma: nuzhna li novaya ugolovno-pravovaya norma?*, w: *O nekotorykh voprosakh i problemakh sovremennoy yurisprudentsii. Sbornik nauchnykh trudov po itogam mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii*, № 2, Chelyabinsk 2015.
- Gribanov Ye.V., Yablonskiy I.V., *Ugolovnaya otvetstvennost' za reabilitatsiyu natsizma: istoriko-pravovyye osnovaniya i kharakteristika*, „Obshchestvo i pravo” 2017, № 1.
- Grigor'yev D.Ye., *Rasprostraneniye kriminogennoy informatsii po st. 354.1 uk RF*, w: A.A. Gorokhov (red.), *Molodezh' i nauka: Shag k uspekhu. Sbornik nauchnykh statey 4-y Vserossiyskoy nauchnoy konferentsii perspektivnykh razrabotok molodykh uchenykh. V 5-ti tomakh*, Kursk 2020.
- Ignatenko V.V., *Nekotoryye problemy zakonodatel'noy reglamentatsii reabilitatsii natsizma*, w: *Aktual'nyye problemy rossiyskoy pravovoy politiki. Sbornik dokladov XVII nauchno-prakticheskoy konferentsii prepodavateley, studentov, aspirantov i molodykh uchenykh*, Taganrog 2016.
- Ivanov A.Yu., *Ponimaniye termina „natsizm” primenitel'no k stat'ye 354.1 Ugolovnogo kodeksa Rossiyskoy Federatsii*, „Voprosy rossiyskoy yustitsii” 2020, № 9.
- Yegorova N.A., *Reabilitatsiya natsizma: ugolovno-pravovoy analiz*, „Kriminologicheskii zhurnal Baykal'skogo gosudarstvennogo universiteta ekonomiki i prava” 2015, T. 9, № 3.
- Yefimov M.A., *K voprosu ob opredelenii ponyatiya „reabilitatsiya natsizma” v ugolovnom kodekse Rossiyskoy Federatsii*, w: *Vestnik nauchnykh trudov yuridicheskogo fakulteta „Yurist”, Kazan'* 2015, https://elibrary.ru/download/elibrary_25257107_36033151.pdf (dostęp: 20.09.2022).

- Kirichenko V.S., *Gosudarstvennaya politika Rossii v bor'be s reabilitatsiyey natsizma*, w: *Zazhgi svooyu zvezdu. Materialy XII Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii molodykh uchenykh, posvyashchennoy Dnyu Rossiyskoy nauki*, Moskva 2017, https://www.elibrary.ru/download/elibrary_28842306_94073922.pdf (dostęp: 21.09.2022).
- Laskowska K., *Rosyjski kodeks karny wobec przestępczości zorganizowanej*, w: T. Dukiet-Nagórska (red.), *Zagadnienia współczesnej polityki kryminalnej*, Bielsko-Biała 2006.
- Levandovskaya M.G., *Ugolovnaya otvet-stvoennost' za reabilitatsiyu natsizma (po st. 354.1 UK RF), „Voprosy rossiyskogo i mezhdunarodnogo prava” 2018, T. 8, № 7A.*
- Makeyeva I.S., *Sotsial'naya obuslovlennost' vvedeniya ugolovnoy otvetstvennosti za reabilitatsiyu natsizma v Rossii*, „Vestnik Ural'skogo yuridicheskogo instituta MVD Rossii 2021”, № 1.
- Maksimova M.A., Nazmutdinova D.M., *Reabilitatsiya natsizma: prichiny problem prakticheskogo primeneniya stat'i 354.1 uk RF*, w: *Nedelya nauki SPBPU. Materialy nauchnoy konferentsii s mezhdunarodnym uchastiyem*, Sankt-Peterburg 2018.
- Maraeva A.V., *Voprosy tolkovaniya termina „Reabilitatsiya natsizma” primenitel'no k st. 354.1 uk RF*, „Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii” 2019, № 5.
- Melanich V.G., *Aktual'nyye voprosy reabilitatsii natsizma (st. 354.1 uk RF)*, w: *Pravo i pravookhranitel'naya deyatel'nost' v Rossii, stranakh SNG i Yevropeyskogo soyuza: zakonodatel'stvo i sotsial'naya effektivnost'.* *Materialy V Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii prepodavateley, prakticheskikh sotrudnikov, studentov, magistrantov, aspirantov, soiskateley*, Saratov 2018.
- Melanich V.G., *Ugolovnaya otvetstvennost' za reabilitatsiyu natsizma*, w: *Transformatsiya prava i pravookhranitel'noy deyatel'nosti v usloviyakh razvitiya tsifrovyykh tekhnologiy v Rossii, stranakh SNG i Yevropeyskogo Soyuzha: problemy zakonodatel'stva i sotsial'noy effektivnosti*, Saratov 2019.
- Meretukov A.G., *Ugolovno-pravovyye aspekty protivodeystviya reabilitatsii natsizma*, w: *Ugolovnaya politika i kul'tura protivodeystviya prestupnosti. Materialy Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, Krasnodarskiy universitet MVD Rossii, Krasnodar 2016.*
- Mirski A., *Rosja spuścila neonazistów ze smyczy. Tak Putin „denazyfikuje” Ukrainę*, <https://wiadomosci.onet.pl/swiat/tak-rosjanie-denazyfikuja-ukraine-zabijaja-wszystkich/hznvr8t> (dostęp: 13.09.2022).
- Natsizm*, <https://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=16218> (dostęp: 13.09.2022).
- Oganov G.K., Borovikov V.S., *Istoricheskaya obuslovlennost' ustanovleniya ugolovno-pravovogo zapreta reabilitatsii natsizma*, w: *Sbornik izbrannykh statey po materialam nauchnykh konferentsiy GNII „NATSTRAZVITIYE”*, Sankt-Peterburg 2019.
- Pesterova Yu.S., Poshelov P.V., *K voprosu o yuridicheskikh defektakh stat'i 354.1 ugolovnogo kodeksa Rossiyskoy Federatsii, „Sibirskoye yuridicheskoye obozreniye” 2017, T. 14, № 3.*
- Pikin I.V., *K voprosu ob ugolovnoy otvetstvennosti za reabilitatsiyu natsizma*, „Nauchnyy vestnik Kryma” 2022, № 4.
- Popova L.Ye., *Ugolovno-pravovaya bor'ba s popytkami reabilitatsii natsizma*, „Vestnik nauchnykh konferentsiy” 2016, № 5–2.
- Poshelov P.V., *Ob'yekt prestupleniya predusmotrennogo ch. 3 st. 354.1 uk RF*, „Voyennaya yustitsiya” 2020, № 8.
- Reabilitirovat'*, <https://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=26757> (dostęp: 20.09.2022).
- Redkov S.K., Busheva F.F., *Yuridicheskii analiz st. 354.1 uk RF „Reabilitatsiya natsizma”*, „Na puti k grazhdanskomu obshchestvu” 2020, № 1.
- Rostokinskiy A.V., Danel'yan S.V., Meshcheryakova T.F., *Ob osobennostyakh privecheniya k ugolovnoy otvetstvennosti za reabilitatsiyu natsizma*, „Obrazovaniye i pravo” 2021, № 12.
- Rovneyko V.V., *Problemy ugolovno-pravovoy otsenki reabilitatsii natsizma kak prestupleniya mezhdunarodnogo kharaktera*, „Vestnik Udmurtskogo universiteta. Seriya: Ekonomikai pravo” 2021, № 31.

- Rozenko S.V., *Reabilitatsiya natsizma: novyye osnovaniya ugovolnoy otvetstvennosti*, „Yuridicheskaya nauka i pravookhranitel'naya praktika” 2014, № 3.
- Sementsova I.A., Fomenko A.I., *Okhrana nashey pobedy v Velikoy Otechestvennoy Voynе ugovolno-pravovymi sredstvami (o sovershenstvovanii st. 354.1 uk RF)*, „Nauka i obrazovaniye: khozyaystvo i ekonomika; predprinimatel'stvo; RF, pravo i upravleniye” 2020, № 6.
- Sheveleva K.V., Protsenko V.V., *Problemy reglamentatsii otvetstvennosti za proyavleniya natsizma*, „Pravoporyadok: istoriya, teoriya, praktika” 2021, № 3.
- Tabatchikova A.V., *Reabilitatsiya natsizma: problema primeneniya printsipov deystviya ugovolnogo zakona v prostranstve*, w: *Evolyutsiya rossiyskogo prava. Materialy XVII Mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii molodykh uchennykh i studentov*, Yekaterinburg 2019.

Cytuj jako:

Laskowska K., *Rehabilitacja nazizmu jako przestępstwo w kodeksie karnym Federacji Rosyjskiej*, „Ius Novum” 2023 (17) nr 1, s. 1–23. DOI: 10.26399/iusnovum.v17.1.2023.1/k.laskowska

Cite as:

Laskowska K. (2023) 'Rehabilitation of nazism as a crime in the Criminal Code of the Russian Federation', *Ius Novum* (Vol. 17) 1, 1–23. DOI: 10.26399/iusnovum.v17.1.2023.1/k.laskowska